

**El santuari de Sa
Punta des Patró a
l'àrea cultural i fu-
neraria de Son
Real (Santa
Margalida,
Mallorca). Avenç
dels resultats**

Jordi Hernández-
Gasch

*Becari FPI de la
Dirección General de
Enseñanza Superior e
Investigación
Científica, adscrit al
Baden-Powell
Quaternary Research
Centre, University of
Oxford i*

Joan Sanmartí Grego
*Professor titular del
Departament de
Prehistòria, Història
Antiga i Arqueologia,
Universitat de
Barcelona*

EL SANTUARI DE LA PUNTA DES PATRÓ A L'ÀREA CULTUAL I FUNERÀRIA DE SON REAL (SANTA MARGALIDA, MALLORCA). AVANÇ DELS RESULTATS

**Jordi Hernández-Gasch
Joan Sanmartí Grego**

A tots els amics de la Vila

I. ANTECEDENTS I LOCALITZACIÓ GEOGRÀFICA

El jaciment de la punta des Patró es coneix des de l'any 1996, quan, a conseqüència d'un espoli, va ser identificat per l'equip que excavava el cementiri de l'illa des Porros, dirigit per Joan Sanmartí i Jordi Hernández. Les restes observables assenyalaven l'interès del jaciment, la qual cosa va motivar l'inici de les excavacions l'any 1998. Aquests treballs han estat finançats per la Conselleria de Cultura del Consell Insular de Mallorca i per l'Ajuntament de Santa Margalida. Els autors volen expressar el seu agraïment a aquestes institucions, i també a tots els voluntaris de Santa Margalida, que amb el seu esforç han contribuït en gran mesura a la tasca d'excavació.

El jaciment està situat davant per davant l'illa des Porros, en un dels braços o puntes que s'internen en la mar i que caracteritzen el litoral de Son Real (fig. 1). La important necròpolis que porta el nom d'aquesta partida (i que també es coneix com a Cementeri des Fenicis) es troba en una d'aquestes puntes, i és possible que l'illa des Porros en fos una altra, abans que la mar la convertís en illot. El jaciment que ens ocupa es troba situat a uns 25 m de la línia de mar de la cala adjacent a la punta, a tocar de la platja d'arena, just on s'inicia la cobertura vegetal de la duna que cobreix l'indret. Forma una plataforma o *tell*, apreciable des de la platja, que cobreix uns 25 o 30 metres en direcció E-W. Les coordenades geogràfiques UTM són 516. 300 - 4. 400. 560.

II. ASPECTES GEOMORFOLÒGICS I BIOGEOGRÀFICS

Tota la zona, de formació quaternària, està constituïda per una plataforma de dunes fossilitzades, que aflora al llarg de la costa. L'erosió del marès ha ajudat a formar les platges i dunes, fixades per la cobertura vegetal. La colmatació del santuari, que degué

produir-se bastant ràpidament, assenyala certa mobilitat de les dunes i canvis del paisatge al llarg del temps.

A primera línia de mar, abans d'iniciar-se el pinar, s'hi troben cards, lliris de mar i plantes arbustives (savines), juntament amb restes d'alguer, que és molt freqüent a la zona i que el vent fàcilment dispersa a les àrees adjacents.

III. DESCRIPCIÓ DEL MONUMENT

1. La cambra principal

La part coneguda fins al moment d'aquest santuari consta de dues estructures: un recinte principal i una avantcambra que se li adossa (fig. 2). El primer té planta aproximadament de ferradura, tot i que en realitat l'eix longitudinal no és més llarg que el transversal (8 m cadascun). La part frontal (FET 3) està constituïda pel mur occidental del recinte, que s'estén en direcció NE-SO, és de doble parament i presenta per l'exterior lloses verticals (UE 41), que tracen una línia corba (façana còncaua) i un parament intern de lloses planes i blocs irregulars de mides diverses (UE 40). Per l'interior s'hi va afegir un reforçament (UE 39) que l'engruïeix de manera creixent de SE (22 cm) a NO (72 cm). El reforç s'atura a 110 cm del mur N (UE 28), de manera que deixa un espai entre la cara N del mur afegit i el mur N del recinte. La funció arquitectural d'aquest mur (UE 39) no sembla que obceixi a motivacions d'estabilitat mecànica del mur O (FET 3) ni a cap altra funció arquitectònica.

Al N, el FET 5 està format pel mur «N», la columna adossada, l'anta E i la UE 115. El mur «N» (UE 28) s'estén en direcció NW-SE, formant l'absis (a l'E) i allargant-se fins a la porta (al S). Està constituït per un parament de lloses planes i blocs paral·lelepípedes, de mida mitjana i gran, entre les quals s'han falcat pedres de mida petita i forma irregular. A la zona de l'absis descansa sobre tres lloses verticals (UE 45) que formen un sòcol ben falcat en l'estructura murària. El mur 5 sembla prolongar-se (pendent d'excavació) per la banda O, és a dir cap a l'exterior, en un metre, seguint la mateixa alineació del mur, però ultrapassant la línia de la façana. La columna adossada (UE 37) consisteix en un gran bloc de forma paral·lelepípeda, mal desbastat, que es va encaixar en el parament del mur (UE 28) per la part interna. Descansa al damunt de tres lloses planes que li serveixen de base; la superior presenta un retall excavat per encaixar-hi la columna. Adossat a la UE 28, com a prolongació transversal d'aquesta a la zona de la porta, allà on hi ha la cantonada, es troba l'anta oriental (UE 33), bastida amb grans lloses de forma aproximadament circular. Finalment, la UE 115 consisteix en blocs grans de pedra situats a la banda E del corredor, inclosos en el mur «N», tot i que cal relacionar-los amb una estructura precedent, de la qual també forma part la llosa vertical de l'interior de l'avantcambra (FET 8).

El mur meridional (FET 6: UU EE 38 i 46) forma el darrer tram de recinte per descriure i s'allarga en direcció SO-NE. Està compost per un parament intern de lloses planes i blocs de grans dimensions (UE 38) i un parament extern de lloses verticals (UE 46). L'anta O, constituïda per grans lloses de planta aproximadament circular, forma part d'aquest FET 6, com sigui que està travada amb el mur meridional (UE 38) a la part de la cantonada (porta), formant el corredor.

Arreu hi ha traces de l'existència d'un sòcol de lloses verticals que hauria donat una aparença estètica més cuidada al parament intern del recinte (UU EE 28 i 33, 38 i 32, 39 i 40). Aquest sòcol o revestiment ha estat identificat majoritàriament en terra, tot al redol dels murs citats, en forma de grans lloses planes, disposades en renglera seguint el perfil de

les parets i a un mateix nivell, normalment en dues capes (UE 6). Excepcionalment s'ha documentat *in situ*, és a dir, en posició vertical i permetent no tan sols evidenciar l'existència del revestiment (doble), sinó també documentar la tècnica constructiva. Les lloses apareixen travades sota una filada de pedres superior, la qual cosa significa que aquest revestiment va ser col·locat mentre s'alçaven les parets i abans d'acabar l'aixecament i explica el fet, observat en altres punts, del parament intern de blocs reentrants, molt notable en el mur N (FET 5), on aquestes lloses eren de dimensions més grans.

Finalment, cal observar que l'alçada original de les parets no ha variat gaire. Això sembla clar davant l'absència d'un enderroc consistent a la banda interior del santuari —i encara bona part de l'enderroc excavat correspon al sòcol després—, i per l'aspecte d'acabament del parament en molts punts: les lloses de parament extern clavades verticalment, que no poden haver-ne sostingut d'altres al damunt, no superen gaire, si és que ho fan, els paraments interns.

La llinda se situa a l'interior del corredor, a la banda dels paraments interns dels murs, abans d'iniciar-se les antes. És marcada per una llosa de 40 cm d'alçada, 20 d'amplada i 70 de longitud, que sobresortia uns 14 cm del primer nivell d'ús. Aquest sòl presenta un condicionament original del moment de la construcció, compost per sengles lloses col·locades planes a banda i banda de la llinda, acompanyades per un farciment de pedra petita (UE 63 i UE 96).

2. La gran llosa vertical

Element significatiu de l'edifici és la llosa vertical que presideix el recinte principal (UE 10). Ocupa una posició excèntrica, desplaçada al NO. Mida 177 cm de d'alçada, 76 cm d'ample i 31 cm de mitjana de gruix, i està ben tallada per la cara S (la que dona a la porta), encara que lleugerament erosionada. L'orientació és E-O per les bandes, N-S per la part frontal i es troba perfectament enfrontada al corredor d'entrada / porta. Per sostenir-la es va falcar per davant i per darrere amb dues lloses planes (UE 9, per la banda S, i UE 49 per la banda N).

3. El problema de la coberta

La identificació d'una coberta seria sens dubte cabdal, atesa la polèmica entorn al cobriment d'aquests edificis. Encara que resolta darrerament en favor de les posicions que defensen que es tracta de construccions a cel obert, és un element que a nivell arqueològic calia investigar acuradament. Una sèrie d'elements varen recolzar en un primer moment la possibilitat de l'existència de coberta. Primer, l'enderroc a la part posterior del recinte (UE 29), compost per un apilament consistent de lloses planes de mida variable, algunes de les quals molt grans, i, en un cas, disposades unes damunt les altres en posició de dominó. Segon, la identificació a l'angle NO d'alguna llosa que sobresortia de la línia del mur, que podria correspondre a la primera filada de lloses reentrants. I finalment una sèrie d'elements arquitectònics de suport: la construcció d'un contrafort en el mur W, de gruix variable, que ateny precisament la màxima amplada a tocar de la llosa central, i que sembla inexplicable, si més no en termes constructius, si no fos per reduir l'espai de coberta i augmentar la fortalesa del mur que n'havia d'aguantar el pes; el monòlit (UE 10) i la columna adossada (UE 37) com a possibles suports de les bigues que aguantarien les lloses de coberta. L'excavació de la UE 29 ha permès de rebutjar aquesta hipòtesi, ja que la quantitat de lloses extreta, així com les que suposadament fossilitzaven la coberta de lloses caiguda, col·locades en escata de peix, semblen provenir del col·lapse del mur N. Així, aquest presenta un aspecte molt més irregular que la resta de murs, no és una superfície plana, sinó que els blocs s'enfonsen i sobresurten notablement. Endemés, la columna adossada queda travada per la banda E i lliure a la banda O, on hi ha un notable esvoranc

en la superfície del mur. Atès que a l'E de la columna adossada es conserven travades les lloses verticals (UE 45), de dimensions majors que les de la part superior, pensam que probablement altres lloses similars es trobaven a l'O, tot i que més mal travades; d'aquí el seu enrunament. La caiguda de les lloses, que apareixen de dues en dues en altres punts damunt una altra de prèviament caiguda, explicaria la disposició en dominó de les tres lloses documentades a l'enderroc (UE 29).

4. L'avantcambra

De dimensions petites (220 cm d'E a O i de 150 cm de N a S) i forma semicircular, es troba situada davant la porta d'accés al recinte principal; al qual s'adossa.

Els murs presenten importants diferències constructives. El del costat oriental (FET 4) està compost per un doble parament, seguint la direcció N-S. El parament intern (UE 43) està format per lloses planes i blocs irregulars i s'adossa a l'extern (UE 44), format per lloses verticals de grans dimensions. El parament extern s'interromp a l'alçada de la porta d'accés, mentre que l'intern continua i s'entrega a una gran llosa plana, que podria haver vençut sobre el parament, però que podria constituir també una llinda. El mur continua per la part occidental en un sol parament de lloses clavades verticalment, seguint la línia que correspondria al parament intern si prenem com a referència l'altra meitat del traçat.

Cal destacar que a la banda oposada a la porta, en la qual s'interrompen les lloses verticals, s'hi varen observar dues rengleres paral·leles de tres pedres per banda, insinuant un molt precari corredor. Un altre element situat a l'interior de l'avantcambra és un muret (UE 34), que s'adossava al recinte per la banda del mur meridional (UU EE 38 i 46) a tocar de la cantonada. Malauradament els dos espolis que ha sofert el jaciment varen afectar banda i banda del mur, fins al punt que no ha estat possible la seva conservació.

IV. LA DINÀMICA ESTRATIGRÀFICA

La superfície excavada cobreix una àrea aproximadament quadrada d'11 m de costat (121 m²), les coordenades de la qual se situen en direcció NO-SE i SO-NE.

1. Els depòsits sedimentològics

El jaciment, cobert per alguns arbusts i per un primer estrat compost per arena i terra vegetal, amb material barrejat de diversos moments (UE 1), progressivament més net d'elements orgànics, passava d'una arena grisa a l'arena daurada pura, que presentava a més profunditat menys troballes arqueològiques fins a esdevenir completament estèril (fig. 3). D'una profunditat variable, en tots els casos arribava fins a l'aparició de les estructures (FETS 3, 5, 6: recinte i FET 4 i UU EE 31 i 42: avantcambra) o els enderrocs (l'interior [UE 6 i UE 29] i exterior [UE 5] del recinte, i l'interior [UE 13] i exterior [UE 18] de l'avantcambra).

2. Els enderrocs

En tots aquests enderrocs es varen trobar restes amfòriques, en quantitat molt més alta que en els nivells d'ús de l'interior del recinte. Es tracta d'àmfora itàlica i romana indeterminada, de la qual es conserven grans fragments, procedents de les restes d'algun ritual realitzat dins el mateix santuari, quan aquest està pràcticament destruït, o en algun punt proper, o tal vegada subproducte d'un diffeilment enregistrable comerç a petita escala entre establiments romans o romanotalaiòtics.

3. Darrera activitat de culte

Com a darrera activitat cultural, amb anterioritat a la destrucció del monument, es documenta la realització de dues ofrenes (FETS 1 i 2), que es troben a banda i banda de la

llosa horitzontal (UE 9) que falca la gran llosa vertical central (UE 10). El FET 1 (a l'oest de la llosa) consisteix en un clot (UE 8) que contenia (UE 7) sorra compacta, amb carbonets i cendres, material ceràmic fragmentat però força complet (bicònic de ceràmica ibèrica reduïda amb decoració de filets paral·lels al coll, una base de gerra de ceràmica i un fragment de vora de parets fines); és clarament anterior al procés d'enderroc, però posterior al darrer estrat important d'ús (UE 14).

A l'est de la llosa central s'ha trobat una estructura en forma de cista (FET 2) formada per una llosa vertical (UE 16) al S; una llosa vertical (UE 17) per la banda N, i, per la banda E, quatre pedres (UE 20) de mida petita i forma irregular, superposades. La resta del mur ha aparegut enderrocat, possiblement per la caiguda casual de la gran llosa que cobria la cista (UE 30). El darrer element del FET 2 és el farciment (UE 15) de l'estructura, compost per arena fina, material osteològic fragmentari i un bol carenat de producció púnica amb grafit llafí, que semblava depositat amb cura *in situ* (fig. 4, 16). La cista va ser muntada al damunt del pedregam UE 14, recolzant-se damunt la llosa plana de falca i la llosa vertical central (UU EE 9 i 10).

4. Els nivells d'ús

Per dessota d'aquestes dues ofrenes, que semblen documentar la darrera activitat cultual del santuari, i per sota de l'enderroc interior excavat (UE 6) es trobava un nivell d'ús, del qual s'han pogut distingir dues unitats estratigràfiques (UE 14, UE 27), compostes per arena fina, que contenen pedres de mida petita i forma irregular. Presenten material divers de tipus ceràmic (talaiòtica i d'importació, bicònics): faunístic (vèrtebres en connexió, mandíbules d'ovicàpid i suïd); metàl·lic (claus de bronze i restes de fusta enganxades a un dels claus), i antracològics. La diferència bàsica és de composició (quantitat i grandària de les pedres) i color del sediment. A nivell material semblen homogenis i no es poden distingir dues fases separades en el temps. Un nivell inferior (UE 65) presenta taques de cendres, algunes de les quals semblen autèntiques fogueres, que s'han individualitzat com a condicionades dins aquest estrat (UU EE 60, 62, 71, 77). Conté també carbons, ceràmica i pedres planes a la interfàcies amb la UE 27.

Respecte a l'avantcambra, sota l'enderroc interior (UE 13) s'ha documentat un estrat de terra grisa (UE 26), que constitueix el sòl damunt el qual aquesta es va construir, i al mateix temps, el sòl d'ús, ja que s'hi documenten peces esclafades planes (campaniana A, ceràmica comuna ebusitana, bicònics d'ibèrica grisa, àmfora itàlica), que donen una cronologia del segle II aC, segurament a finals de la centúria. Cal destacar que la interfàcies entre UE 13 i UE 26 i un primer nivell (d'uns pocs centímetres) d'aquesta UE 26 donaren materials d'importació i ceràmiques talaiòtiques; per dessota, sense que el sediment canviés d'aspecte, només s'hi documenta ceràmica talaiòtica. A la banda del corredor les UU EE 56 i 19 representen els moments d'ús anteriors a la fase constructiva.

5. Estrats anteriors a la construcció del recinte.

Sota els nivells d'ús del recinte, s'han documentat un seguit d'estrats (UU EE 94, 79, 106, 98, 99) amb abundant material arqueològic, més en concret farcits de restes de fauna, però que contenen ceràmica en poca quantitat, tota ella feta a mà i de difícil adscripció cronològica. Aquests estrats cabussen sota el mur occidental (FET 3) i l'enguixament (UE 39), mentre que apareixen tallats pels murs septentrional (FET 5) i meridional (FET 6). La trinxera, molt poc consistent, que es documenta en relació a aquests murs no sembla tenir sentit constructiu, ja que no va a cercar la roca de base. Aparcixia farcida per sediment arenós de color blanc, amb taques vermelloses, molt distint de l'estrat vermellós que retallava. Aquest farciment era completament estèril. Alguns d'aquests estrats contenen restes de fogueres (a la UE 79, els focs UE 81 i 92; a la UE 91 les cendres UE 97).

A) Llar de foc (FET 7)

En relació amb aquests estrats s'ha excavat una estructura de combustió, de la qual s'han pogut documentar dues fases constructives. La més tardana delimita un espai de 180 cm per 140 cm, i està composta per una filera de cinc llosetes clavades verticalment en sentit longitudinal i una de plana, per la banda SO. Una línia de quatre lloses planes, corresponen de fet a la primera estructura, no a la refacció, a la part SE. El límit pel NE no es pot apreciar, ja que el monòlit i les lloses de falca d'aquest mateix se li van bastir al damunt, i pel NO, es documenta una llosa clavada verticalment (UE 116) en sentit longitudinal, fragmentada en dues, molt més gran que les descrites abans i situada a una cota inferior, que sembla formar part d'una estructura de caràcter indeterminat (FET 9), coberta pel mur 3 i l'engruiximent d'aquest (UE 39). Pel que fa a aquesta estructura, cal notar que possiblement també hi pertanyen dues lloses (UE 105) col·locades verticalment en sentit longitudinal a l'angle NO, també per sota la UE 39 i el FET 3. L'alineació d'aquestes lloses (UE 116 i 105) forma angle recte.

La darrera fase de la llar (FET 7) estava farcida per un estrat de color gris, cendrós, que contenia carbons (UE 67), alternant amb capes d'argiles blanques (UE 80), que li donaven una consistència molt compacta, i altres de novament cendroses (UE 83). Les cendres en un darrer moment ultrapassaven aquesta delimitació cap al S, entregant-se (UE 97) contra pedres possiblement del FET 9. La primera fase constructiva de la llar està formada per una estructura que insinua planta oval, ja que no s'ha descobert tota a causa de les pedres de falca del monòlit. A les quatre lloses planes esmentades més amunt se n'hi afegeixen cinc més pel SW. L'interior d'aquesta estructura estava farcit per les UU EE 84, 107 i 110, que alternaven de nou capes d'argiles blanques amb altres de cendroses que contenien carbons i fragments d'ossos (UE 107).

Els nivells prerecinte de l'avantcambra han estat excavats, tot i que evidentment es prolonguen sota la construcció d'aquesta mateixa en totes direccions, inclosa la banda del recinte, que està muntat també sobre nivells arqueològics anteriors. L'excavació d'aquells nivells ha aportat llum sobre l'estructura antiga (FET 8) i sobre la construcció del mateix recinte.

A la zona del corredor l'estratigrafia és especialment reveladora; així, sota els estrats d'ús (UU EE 56 i 19) i constructius (UE 63) es troba un sediment (UE 64 i UE 66) damunt el qual es construeix el mur 6, però que encara s'adossa als blocs (UE 155) d'una estructura anterior (FET 8) reaprofitats per a la construcció del mur 5. Els estrats inferiors (UU EE 76, 88, 100) són anteriors a totes les estructures esmentades. Se'n desprèn la major antiguitat de la UE 115 respecte al mur 6. La mateixa relació s'observa a l'avantcambra entre la llosa longitudinal (UE 115), a la qual s'adossa la UE 64 i que està situada damunt les UU EE 76, 88 i 100. Aquests estrats contenen restes de fauna amb escassa ceràmica.

La resta de nivells sedimentològics de l'avantcambra s'ha distingit curosament per diferències de coloració o per la inclusió o no de pedres o de cert tipus de material arqueològic. En alguns estrats la fauna i la ceràmica són relativament abundants. Els carbons són freqüents en la major part dels nivells.

V. DINÀMICA CONSTRUCTIVA

En l'estat actual de l'excavació, les restes del període més antic del jaciment estan representades únicament per les dues fases de la llar (FET 7) i els estrats amb abundant fauna que s'hi associen; les estructures constructives que s'hi relacionaven, si és que mai

varen existir, no han estat encara descobertes, i tampoc altres sediments que eventualment haguessin pogut cobrir la llar i els nivells associats. En tot cas, sembla clar que el recinte actualment visible va ser construït excavant el jaciment, començat a formar en una època indeterminada, que a nivell material representa la llar (FET 7) i els estrats amb abundant fauna que s'hi associen, el qual devia formar en el moment immediatament anterior a la construcció del recinte una mena de *tell* (a uns 80 cm per dessota del nivell actual, UU EE 53 i 57 i, a l'interior de l'avancambra, UE 54). Amb posterioritat a aquesta sedimentació, encara no excavada (tret de l'avancambra), es va construir el recinte, retallant en primer lloc els estrats sorrencs esmentats. Aquest sediment buidat degué ser depositat al voltant, de manera que també és possible que les UU EE 53 i 57 siguin el resultat d'aquella excavació antiga i que, per tant, el nivell de sòl del moment de la construcció es trobàs a una cota més baixa. En qualsevol cas, aquest buidatge va afectar nivells antics que, a la banda dels murs, atesa l'existència d'un rebaix més pronunciat, van ser totalment eliminats. Així, la construcció es va efectuar per l'interior adossant contra el retall les filades horitzontals de lloses i blocs. Al nivell de sòl de construcció, per defora, es va col·locar un parament extern de lloses clavades verticalment, un revestiment mecànicament no significatiu per a l'estabilitat del monument. Aquesta peculiar construcció ha estat comprovada, atès que algunes de les lloses del parament exterior estan falcades damunt les UU EE 53 i 57 i d'altres han caigut damunt aquests estrats. En resum, això significa que el santuari estava semienterrat i que no va ser mai vist exempt, talment les cambres funeràries de l'illa des Porros, en aquest cas semiexcavades a la roca de base i que sobresurten també tan sols l'alçada que les lloses verticals del parament extern permeten.

En segon lloc, l'estratigrafia murària insinua l'existència de dues fases constructives, encara pendents de comprovar-se. En tot cas, existeixen dos moments constructius, ja que el mur 5 es prolonga per defora de la façana, mentre que el mur 3 (i l'engruiment UE 39) s'encaixen entre el mur septentrional (FET 5) i el meridional (FET 6) sense arribar a afectar els nivells més antics, que sí que retallaren els murs 5 i 6. Així, un espai major podria haver-se reduït en un moment posterior, tancant-se amb el mur occidental. L'excavació total per l'exterior ha de permetre aportar alguna llum sobre aquest punt.

Finalment, està clara la relació d'anterioritat dels murs del recinte en relació als de l'avancambra. Un cop excavada, però, no pensam que hi hagi una diferència cronològica sensible entre les dues construccions, ja que els estrats que van per damunt la base dels murs (UU EE 26, 54, 56, 19) i que documenten l'ús de l'avancambra, són els que cobreixen també el llindar, estructura que pertany sens dubte a la construcció del recinte. Al contrari, els nivells damunt els quals es munta l'avancambra (UU EE 69, 66) estan també per davall la preparació del llindar.

VI. ELS MATERIALS MOBLES

1. Les ceràmiques d'importació

A) Generalitats

En aquest avanç preliminar es presenta exclusivament l'estudi del material recuperat a l'interior del recinte cultural, amb només algunes referències a peces especialment destacades trobades en altres nivells. Les ceràmiques d'importació corresponen bàsicament a dues grans categories funcionals: vaixel·la i àmfores de transport,

amb absència quasi total del material d'emmagatzematge. El material es troba considerablement fragmentat i només ha estat possible reconstituïr el perfil d'un nombre limitat de peces, totes corresponents a vaixel·la. La quantificació s'ha fet a partir del nombre mínim d'individus no ponderat, avaluat a partir del nombre de vores o de bases (xifra més alta).

B) La vaixel·la

Dins aquesta categoria domina molt clarament la ceràmica ibèrica (26 individus = 36%). Es tracta sobretot dels característics vasos bitroncoèdics de coloració grisa, tot i que també hi ha alguns bols, també de coccio reductora, i un *kalathos* (fig. 4, 7-9). També és molt abundant la ceràmica ebusitana, quasi sempre oxidada, amb un total de 23 individus (32%), tots ells vasos potoris inspirats en les formes Lamb. 27 i Lamb. 31 (fig. 4, 10-11). Cal destacar també la presència de diversos bols de ceràmica de parets fines (13 individus = 18%). La ceràmica de vernís negre, en canvi, és relativament escassa (7 individus = 10%). Es tracta exclusivament de campaniana A, i les formes representades són també vasos per beure (Lamb. 27c; Lamb. 31 i Lamb. 33a) (fig. 4, 1-5). A tot això cal afegir un vaset de ceràmica púnica centromediterrània, del qual només es conserva la nansa (1%) i dos bols (3%) que probablement varen ser produïts en un taller púnic indeterminat, en tot cas no ebusità (fig. 4, 15-16). Finalment, cal esmentar l'aparició a l'exterior de l'edifici —i clarament fora de context— d'un fragment de vora d'una copa jònia tipus B2 (fig. 4, 6), que és, en la mesura del nostre coneixement, la primera peça d'aquest tipus trobada a Mallorca.

C) La ceràmica de magatzem

Només es pot incloure dins aquesta categoria una gerra ebusitana tipus Eb. 69, de la qual manca la vora (fig. 5, 7).

D) Les àmfors

Les àmfors documentades a l'interior del recinte es redueixen a un total de sis individus —dues d'ibèriques (fig. 5, 4-5), una d'ebusitana (fig. 5, 2), una d'itàlica, una de brindisina (fig. 5, 8) i una d'indeterminada (fig. 5, 6)—, però hi ha un total de tretze tapadores, dues de les quals corresponen a peces púniques centromediterrànies (fig. 4, 12-14). Cal fer notar que l'àmfora ebusitana correspon a un exemplar tipus PE 14/T-8.1.1.1, clarament fora de context. A més, cal esmentar la troballa a l'exterior del recinte d'una àmfora itàlica tipus dressel 1-A (fig. 5, 1) i d'una àmfora ebusitana tipus PE 24 (fig. 5, 3).

E) Cronologia

La datació dels nivells d'ús pot ser establerta amb una raonable seguretat a partir de les ceràmiques fines que hi ha recuperades, tot i que, dissortadament, l'indicador més fiable, és a dir, la ceràmica de vernís negre, és força escadussera. Cal destacar, en tot cas, que es tracta exclusivament de campaniana A, sense un sol fragment de campaniana B, la qual cosa suggeriria una datació anterior al segle I aC o, fins i tot, a l'últim quart del segle II aC. Per altra part, la vaixel·la púnica ebusitana sembla clarament datable del segle II aC. Afegim-hi que els abundosos vasos bitroncoèdics de ceràmica ibèrica grisa semblen correspondre al tipus 5 de C. Aranegui, per bé que només la reconstrucció total del material permetrà assegurar aquest aspecte. Ara bé, segons aquesta autora, la forma 5 es dataria bàsicament en la segona meitat del segle II aC (Aranegui 1985, 108). La conjunció d'aquestes dades portaria a situar l'abandonament del santuari en la segona meitat del segle II aC, però cal tenir present també l'existència d'un grafit llatí gravat a la vora del bol carenat de producció púnica no ebusitana (fig. 4, 16). Aquesta peça, continguda en el FET estratigràfic número 2, assenyalava una de les darreres ofrenes efectuades en el recinte. La presència d'aquesta inscripció ens sembla difícilment explicable abans de la conquesta

romana de l'illa, de manera que situaríem la fi del santuari amb posterioritat a aquesta —és a dir, després de 123 aC.—, però encara possiblement dins el segle II aC. En definitiva, doncs, en els darrers anys d'aquesta centúria. Aquesta cronologia, per altra part, sembla coherent amb la gran abundància de ceràmica ibèrica al jaciment, ja que aquesta probablement fou transportada en navilis romans i aquest corrent comercial devia ser especialment intens a partir de la conquesta de l'illa de Mallorca.

Quant a la data fundacional, només podrà ser establerta amb precisió quan s'excavin els nivells de fonamentació de l'edifici. En tot cas, la troballa de la copa jònia i de l'àmfora ebusitana T-8.1.1.1 suggereixen un origen almenys en la segona meitat del segle VI aC, amb continuïtat al llarg del segle IV aC.

2. Ceràmica talaiòtica (Magdalena Salas Burguera / Jordi Hernández-Gasch)

Tot i que no disposem encara de la quantificació material de producció indígena, podem avançar que aquest apareix, en els nivells d'ús i abandonament del recinte i l'avantcambra, en proporcions inferiors a la ceràmica d'importació.

Pel que fa a la tipologia de la ceràmica talaiòtica es detecta una alta freqüència de copes, bols i contenidors¹ (fig. 6).

Les copes troncocòniques han estat identificades pels peus de les mateixes, majoritàriament de base plana (tret d'algun fragment de fons convex), per la qual cosa podrien correspondre al tipus VI.A.2 (crestades) o VI.B.2 (llises) de la classificació de Gabriel Pons. L'aparició en l'excavació de fragments de vora amb cresta assegura l'existència del primer subtipus. Cal notar que el tipus VI.B.2 està ben representat en el santuari proper de Son Marí. Algun exemplar porta nansa, generalment anular i excepcionalment de monyó.

Els bols semiesfèrics amb vora no diferenciada i els vasos troncocònics de mida petita representen les formes petites de paret més prima, que devien utilitzar-se en els santuaris com a recipients individuals per al consum d'aliments i líquids o per a l'ofriment d'ofrenes.

Els contenidors són de mida gran amb paret recntrant i vora exvasada, de secció en forma de «D» o en forma de «C» invertida. Es tracta de vasos globulars de 25 a 35 cm de diàmetre i de paret gruixuda i pasta amb desengreixant abundant. Són formes que es poden relacionar amb el tipus IV-D de la classificació de Pons, que ha aparegut al santuari de Son Mas i a na Guardis, amb una cronologia dels segles III-II aC, i amb la forma IV.E.3, apareguda al santuari de Son Marí, encara que en aquest cas presenta dues nanses, que no sabem si els exemplars de la punta des Patró portaven, ja que es troben en un estat molt fragmentari i no és possible de reconstruir la peça sencera.

Hi ha aparegut també una gerreta de mida mitjana petita amb una nansa a la vora i un petit mugró sota la nansa. Recorda la forma d'un olpe però de coll més ample.

Respecte als motius decoratius que apareixen en aquestes formes ceràmiques, l'element més representat és el mugró. Es troba ubicat generalment en el cos de la peça, sovint sota les nanses. Són mugrons de mida petita, d'acord també amb la mida de les ceràmiques. També, com a element decoratiu, apareixen apèndixs superiors o inferiors en algunes de les nanses anulars.

Finalment, pel que fa a les pastes, aquestes presenten abundant desengreixant de partícules blanques en les peces de mida més gran, i pastes més depurades a les més petites. L'acabat de la peça generalment és un allisat i excepcionalment un brunyit. La diferent coloració que presenta la superfície d'una mateixa peça indica la baixa qualitat dels forns ceràmics emprats per a la cocción.

El conjunt de les peces és bastant homogeni, en tipologies i acabats. L'aparició de peces grans sembla que assenyalava una funció d'emmagatzematge, mentre que les peces petites s'orienten al consum individual, cosa que el fa similar als altres conjunts de materials procedents de santuaris, com són els de Son Mas i Son Marí.

3. Epigrafia

Les restes epigràfiques documentades es reduïxen al grafit llatí CAENO VRI (o VBI) gravat després de la cocción en el llavi d'un bol carenat de producció púnica. La interpretació d'aquest epígraf —que actualment està en estudi per part del professor Javier Velaza, de la Universitat de Barcelona— no és, certament, fàcil. A manca d'un estudi més aprofundit, i tenint en compte que el *nomen* Aenus, tot i que rar, és documentat almenys en una inscripció de Braga (H 5609; Vives 2310), creiem possible que es tracti d'un antropònim, per bé que no es pot excloure, atès el lloc i circumstància de la troballa (es tracta clarament d'una ofrena, depositada en un lloc especial dins un santuari), que l'epígraf contingui el nom d'una divinitat indígena venerada en el santuari i a la qual hauria estat dedicada la peça. En aquest cas, ens trobaríem davant el primer testimoni d'un teònim talaiòtic, o, més precisament, de la seva interpretació llatina.

4. La fauna

Les restes faunístiques es troben actualment en estudi per part del doctor Jordi Nadal (Universitat de Barcelona). De forma totalment preliminar es pot avançar que es tracta d'un conjunt molt compost per un gran nombre de restes, entre les quals són freqüents els suïds, els bovins i els oviceprins. La fragmentació de les restes indica que aquestes han estat consumides i el seu elevat nombre en un espai tan reduït suggereix una activitat de consum intensa i repetida. Tot això s'adiu bé amb la interpretació del jaciment com a santuari.

VII. CONCLUSIONS

En l'estat actual del coneixement podem individualitzar tres períodes a partir de l'estratigrafia obtinguda i de l'anàlisi dels materials:

Període 1. Jaciment anterior al recinte actualment visible, que es caracteritza estratigràficament per nivells que contenen fauna en molta abundància i estructuralment per la llar de foc/FET 7 (arranjament inicial i refacció), per la possible estructura identificada sota el mur occidental (FET 9), i per les restes localitzades a l'avantcambra i sota el mur 5 a la banda E del corredor (FET 8). La cronologia absoluta haurà de cercar-se en anàlisis radiocarbòniques, atesa la sola presència de ceràmica indígena. Cal dir, amb tot, que la total absència d'importacions a torn suggereix una datació anterior al segle IV aC. La troballa fora de context d'una vora de copa jònia tipus B2 de la segona meitat del segle VI aC evidencia, si més no, l'existència del jaciment en aquella data, però res no permet relacionar amb seguretat aquesta peça amb les restes del període 1.

Període 2. Jaciment anterior al recinte i posterior a la fase 1. La seva existència és suggerida per la troballa fora de context d'una àmfora ebusitana PE 14/T-8.1.1.1, que sembla implicar una ocupació del lloc en un moment que cal datar entre el període 1, probablement anterior al segle IV aC, i el període 3, que es data al segle II aC. La confirmació d'aquest fet s'haurà de trobar en l'excavació a l'exterior de la cambra fins ara descoberta.

Període 3. La fase de construcció del recinte va comportar l'excavació dels sediments antics, de manera que es tracta d'un edifici semihipogeu, semblant a les cambres

funeràries de l'illa des Porros. Les semblances de tipus arquitectònic entre el santuari i la necròpolis (*vid. infra*), més enllà del vincle cultural que hi hem establert, podrien tenir una significació cronològica. Així, s'ha pogut datar la construcció i l'ús principal dels cercles A i B en els segles III-II aC, coincidint en aquest darrer moment amb els materials dels nivells d'ús del santuari, molt homogenis. Encara que aquests nivells haguessin estat netejats periòdicament, és impossible que de les utilitzacions antigues no n'hagi quedat cap resta material, sobretot quan el subsòl arenós ha conservat moltíssimes restes del precedent període 1. Finalment, cal apuntar que la troballa d'una urna d'inhumació infantil falcant una de les lloses del parament extern del santuari (mur 6) pot posar-se en relació amb les urnes trobades a l'illa des Porros, formant una estructura bastida possiblement en el segle II aC que reaprofitava aquestes peces com a material de construcció, però procedents segurament d'una àrea de necròpolis infantil que per cronologia relativa es pot situar amb anterioritat al segle V aC (Hernández, Sanmartí 1998). Malgrat tot, l'absència d'elements de cronologia absoluta potser es podrà pal·liar amb l'excavació dels estrats exteriors.

La construcció del mur 3 sembla assenyalar una reestructuració que va suposar una reducció de l'espai ocupat pel recinte cultural. Quant a la construcció de l'avantcambra, de la lectura estratigràfica no sembla desprendre's un lapse dilatat en relació a l'erecció del recinte, tot i que les relacions estratigràfiques indiquen clarament la seva posterioritat. La fase d'ús del recinte ha quedat ben datada per la ceràmica d'importació en la segona meitat del segle II aC, i la destrucció o l'abandonament es degué produir a finals d'aquesta centúria o poc després. El bol púnic amb grafit llatí documenta possiblement una de les darreres ofrenes. El material que acompanya l'enderroc no sembla posterior a la darrera fase d'ús del recinte.

Tot i que la planificació original del recinte sembla curosa, almenys en la projecció i l'execució de la planta, amb mesures proporcionades i geometria regular, amb paraments externs de lloses verticals i el revestiment que evidencia la intenció estètica dels constructors, no es pot oblidar la baixa qualitat de la talla (i l'encaix) de la pedra (marès), que contrasta amb l'estereotomia de les cambres A i B de l'illa des Porros, construïdes entre els segles III i II aC, del santuari proper de Son Marí, el bastiment del qual no està datat, malgrat que no apareix cap material anterior al segle II aC, per no esmentar les tombes de la fase antiga i intermèdia de Son Real (segles VII a V aC), molt més llunyanes en el temps.

Cal notar l'estranyesa d'alguns elements en el context talaiòtic mallorquí, com ara la façana còncava (documentada a Son Mas i típica dels santuaris de taula menorquins), la columna adossada (que trobam a la sala hipòstila de ses Païsses i a les cambres funeràries de l'illa des Porros i novament en els santuaris i hipogeus menorquins), el corredor d'entrada amb les dues antes adossades (element que comparteix amb les cambres possiblement contemporànies de l'illa des Porros i amb els santuaris menorquins). Així mateix, cal assenyalar la total excepcionalitat a Mallorca d'altres característiques del santuari, com la llosa central (possiblement connectada a nivell conceptual amb la *taula* menorquina) o, en el conjunt de les Balears, l'excentricitat de la porta i l'avantcambra. En aquest sentit, cal recordar que la connexió a nivell arquitectònic (i tal volta cultural i/o ètnic) amb fenòmens menorquins ha estat observada a propòsit dels megalits coneguts a l'àrea (Son Bauló i s'Aigua Dolça), de la concepció de les micronavetes a Son Real i l'illa des Porros, i de les columnes adossades i parets recentrants en aquest darrer jaciment.

Respecte a la funció simbòlica del monòlit, es poden argüir diversos fets: l'alçada, que supera les parets, l'alçada original de les quals no ha variat gaire, de manera que és clar que aquesta sobresortia i era visible des de fora del recinte; el fet que estigui encarat perfectament a la porta, cosa que li atorga una posició central que no ocupa

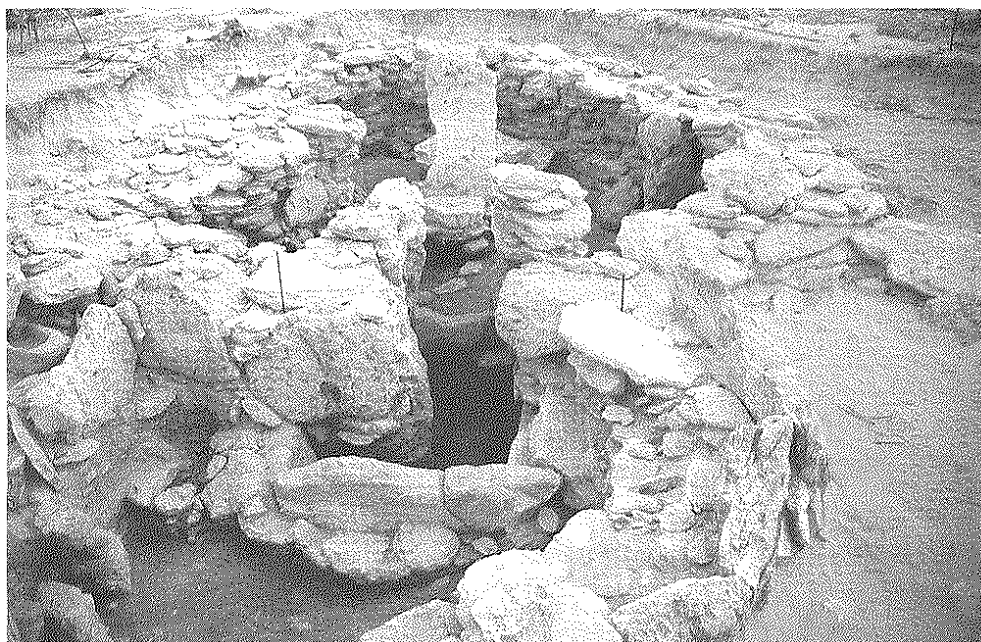
geomètricament (desplaçada al NO); l'orientació cap al S, que podria ser una orientació cultual per als accessos d'alguns dels edificis talaiòtics, i l'existència d'ofrenes a banda i banda de la llosa (FETS 1 i 2), en un cas amb una disposició especial, en cista, que assenyala també que aquest és un element de culte rellevant. Aquest potser sigui, de fet, una representació simbòlica de la deïtat.

Cal assenyalar també que el santuari no és un edifici aïllat, sinó un complex cultual a diversos nivells, tant pel fet de la molt probable existència d'altres estructures contemporànies en el jaciment, a banda de les ja excavades, com per la relació amb els jaciments veïns i amb el paisatge que els acull. Respecte a la relació amb les necròpolis de Son Real i l'illa des Porros, pensam que la proximitat geogràfica amb el darrer cementiri, així com la coincidència cronològica i de formes arquitecturals, permeten avançar que ens trobam davant un santuari en el qual es practicaven rituals lligats al culte als morts. La relació temporal pot remuntar-se al segle V aC, com a mínim. Centúria en la qual s'ha comprovat l'existència d'una primera necròpolis de microestructures de tipus micronaveta (Hernández, Sanmartí 1998) a l'illot i que de moment està testimoniada en el jaciment de la punta des Patró a nivell ceràmic tot i que l'ús del recinte i l'avantcambra durant el segle II aC coincideix en el temps amb una bona part dels enterraments del cementiri. Finalment, a nivell arquitectural, els elements següents assenyalen el parentiu de les construccions de l'illot amb el santuari: la disposició semihípocea, la planta de ferradura i les dimensions similars, les lloses verticals externes, la columna adossada a la dreta de l'entrada (cercle B), les antes adossades a la porta, la columna enfrontada a l'entrada (encara que no es tracti de lloses, les cambres de l'illa datades en el segle III-II aC tenen enfrontades a la porta columnes polilítiques, que, si bé en el Cercle A podrien tenir una funció arquitectural, en el cas del Cercle B, semblen tenir una funció més simbòlica que no pràctica).

En moments de crisi cultural, d'amenaques exògenes a l'ordre cultural talaiòtic (en el segle II aC per l'increment del contacte amb el món colonial i la presència romana a l'illa), algunes comunitats indígenes semblen reforçar la seva identitat amb un increment de l'activitat ritual (sembla que el mateix s'observa a Son Mas). Aquesta activitat, encara que no s'estronca arreu, sembla afectada notablement per la romanització a l'àrea de Son Real, ja que la freqüentació dels jaciments esmentats, sense desaparèixer, disminueix en el segle I aC de manera notable.

VIII. BIBLIOGRAFIA

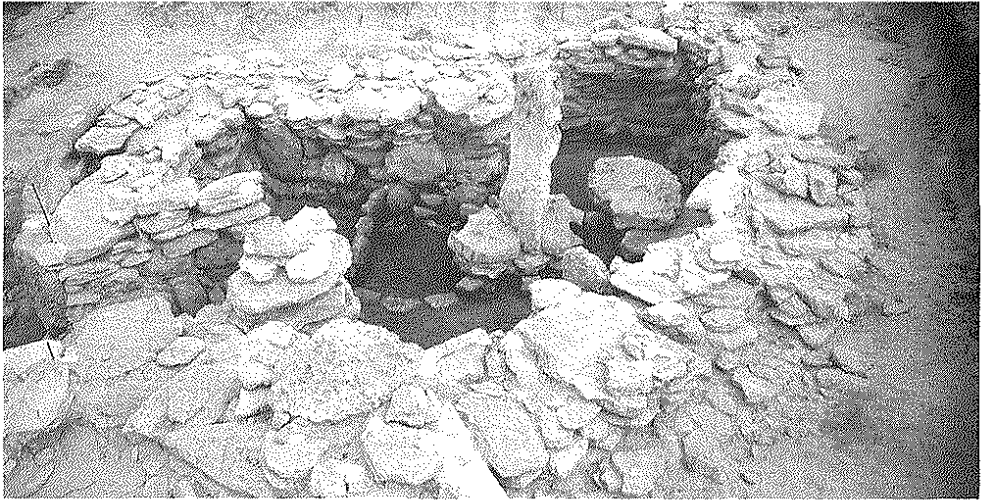
- ARANEGUI GASCÓ, C. (1985) «Las jarritas bicónicas grises de tipo ampuritano». A *Ceràmiques gregues i hel·lenístiques de la Península Ibèrica*. Monografies Emporitanes, VII, pàg. 101-113.
- HERNÁNDEZ-GASCH, J. (1998) *Son Real. Necròpolis talaiòtica de la edad del hierro. Estudio arqueológico y análisis social*. Barcelona: Arqueomediterrània, 3 (II), Treballs de l'Àrea d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona, 243 pàg.
- HERNÁNDEZ-GASCH, J., SANMARTÍ, J. (1998) «La necròpoli talaiòtica de s'Illot des Porros». *Pyrenae*, 29, 69-95.
- PONS, G. (inèdit) *Estudi de les ceràmiques indígenes del període talaiòtic final*. Memòria de llicenciatura (Palma, 1983).
- TARRADELL, M., HERNÁNDEZ-GASCH, J. (1998) *Son Real. Necròpolis talaiòtica de la edad del hierro. Catálogo e inventarios*. Barcelona: Arqueomediterrània, 3 (I), Treballs de l'Àrea d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona, 223 pàg.
1. Vista del santuari des del sud (juliol 1999)

2. Vista del santuari des del nord-oest (juliol 1999)

3. Vista del santuari des del sud-est (juliol 1999)

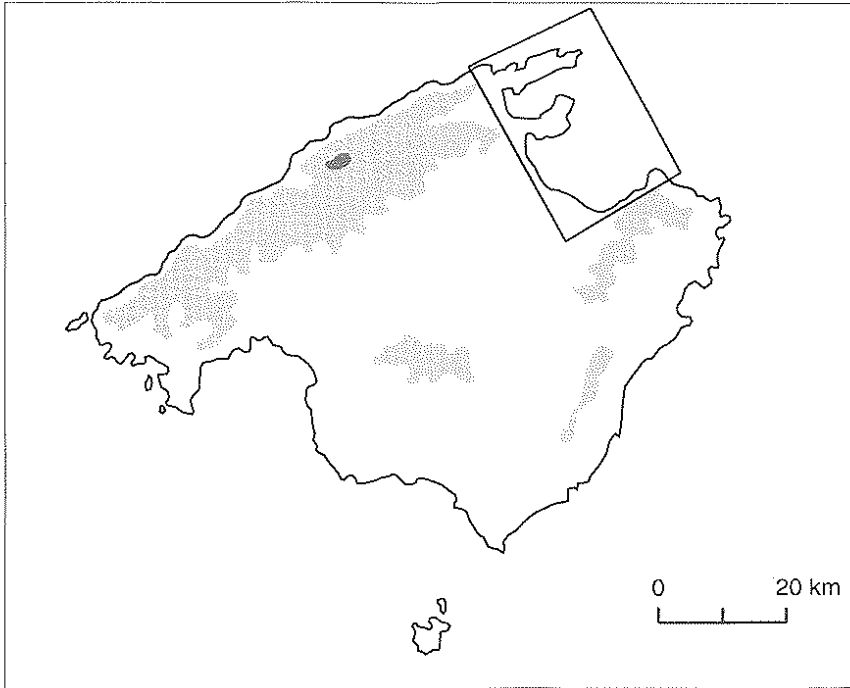

4. El monòlit central i l'estat antic de la llar de la primera fase d'ocupació, des de l'oest (juliol 1999)

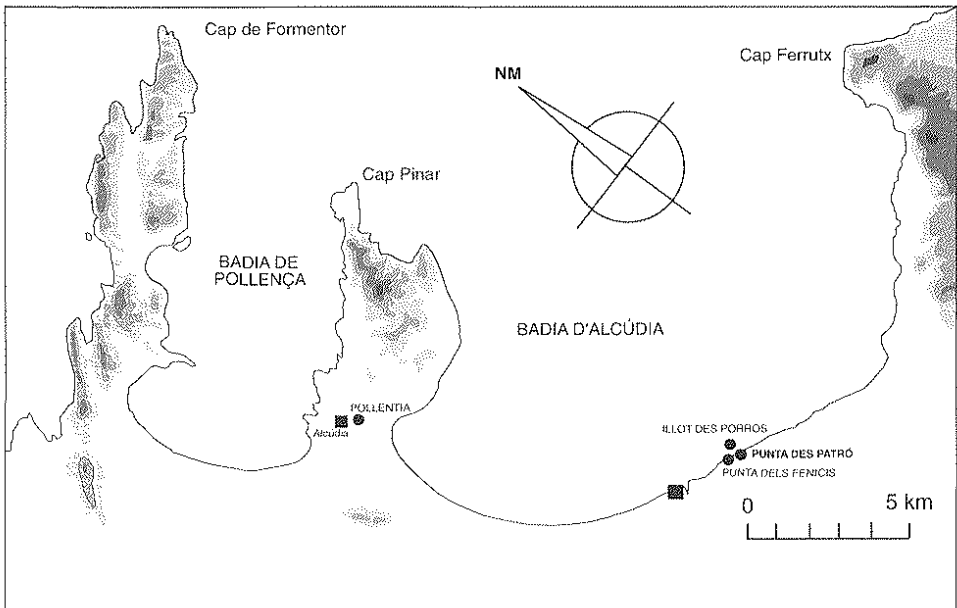

1. Mapes de situació del santuari de la punta des Patró

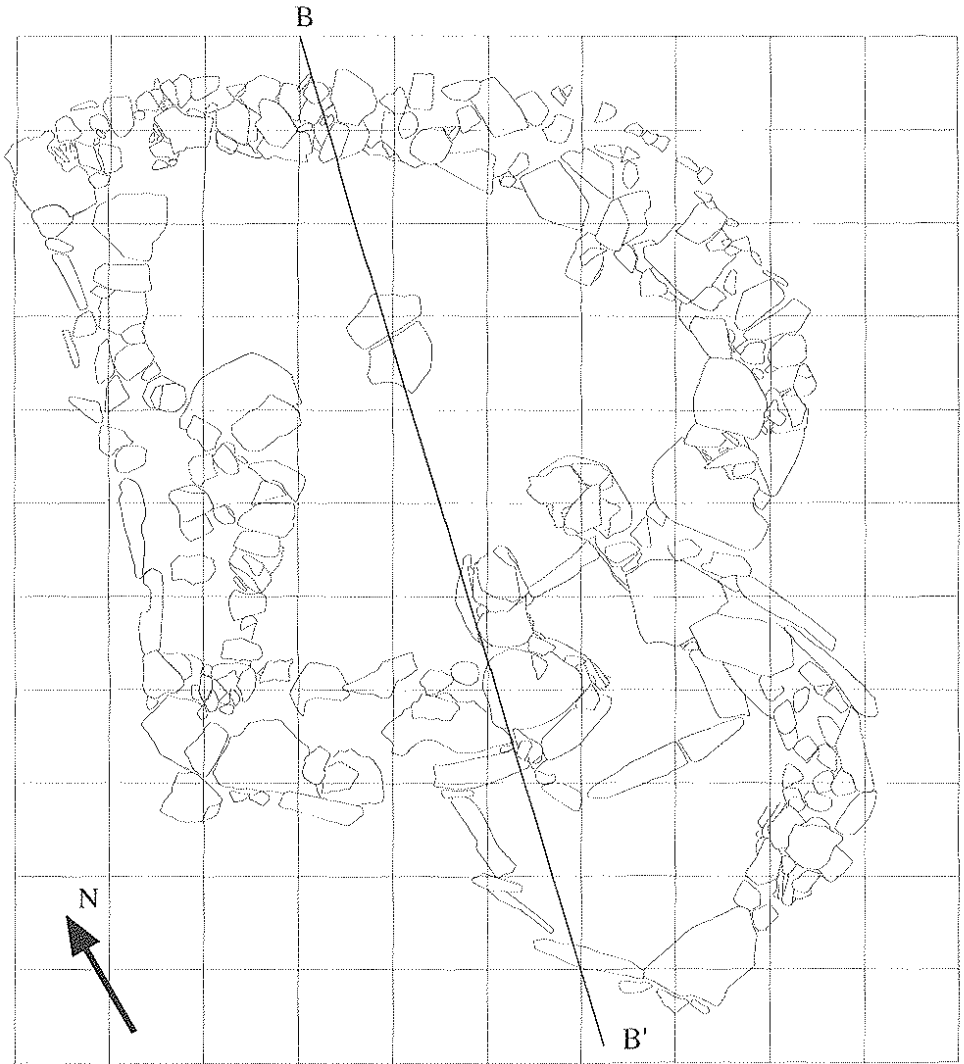

1 a

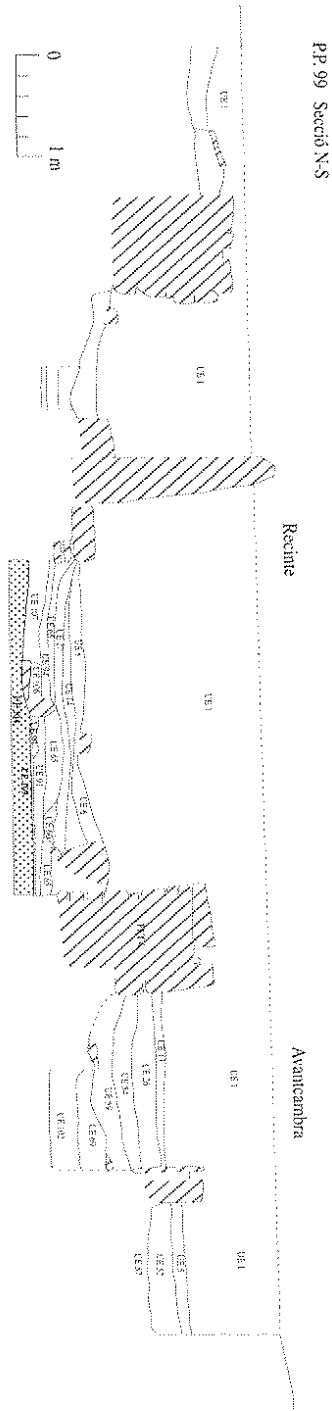

1 b

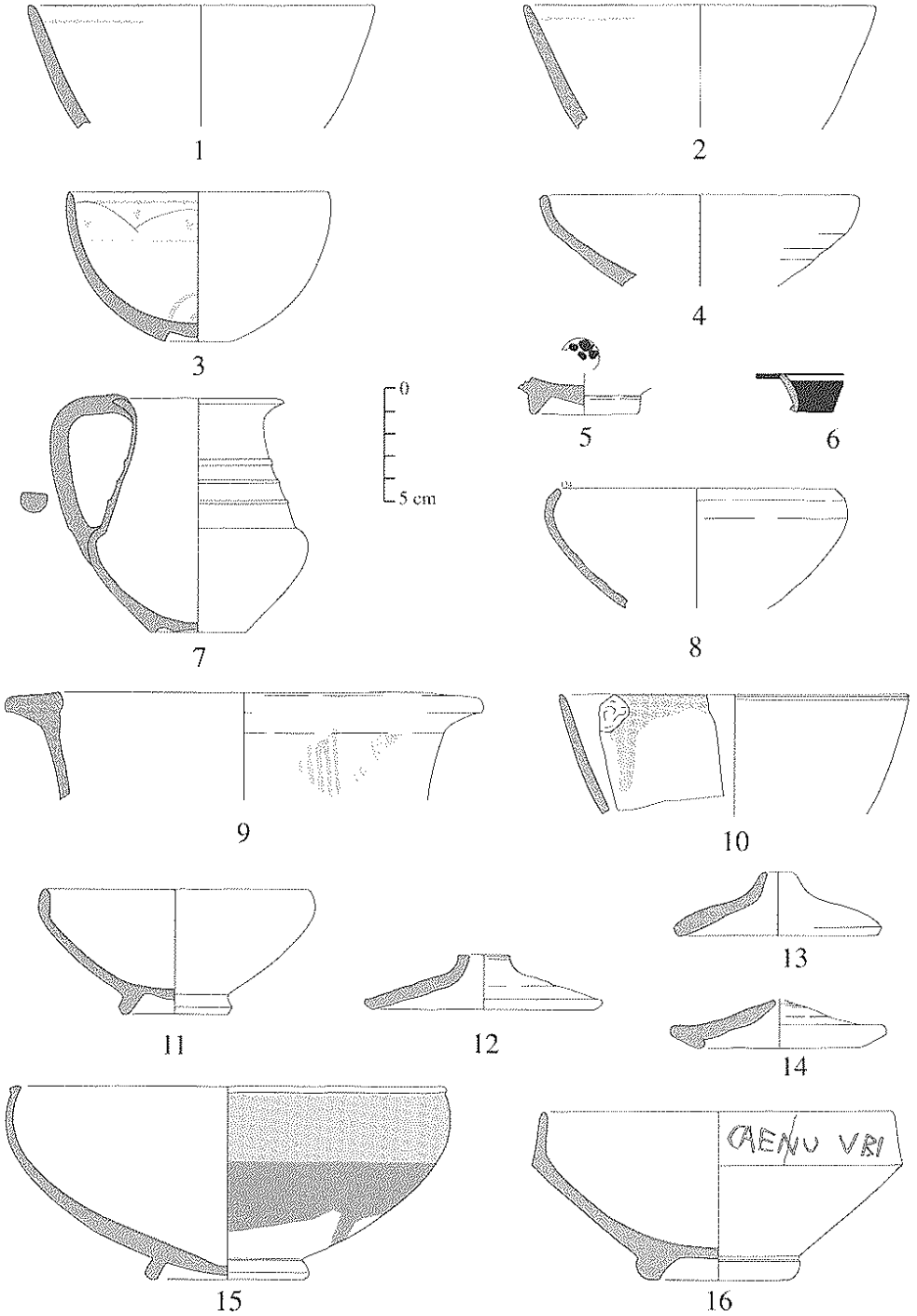
2. Planta del jaciment (juliol 1999)

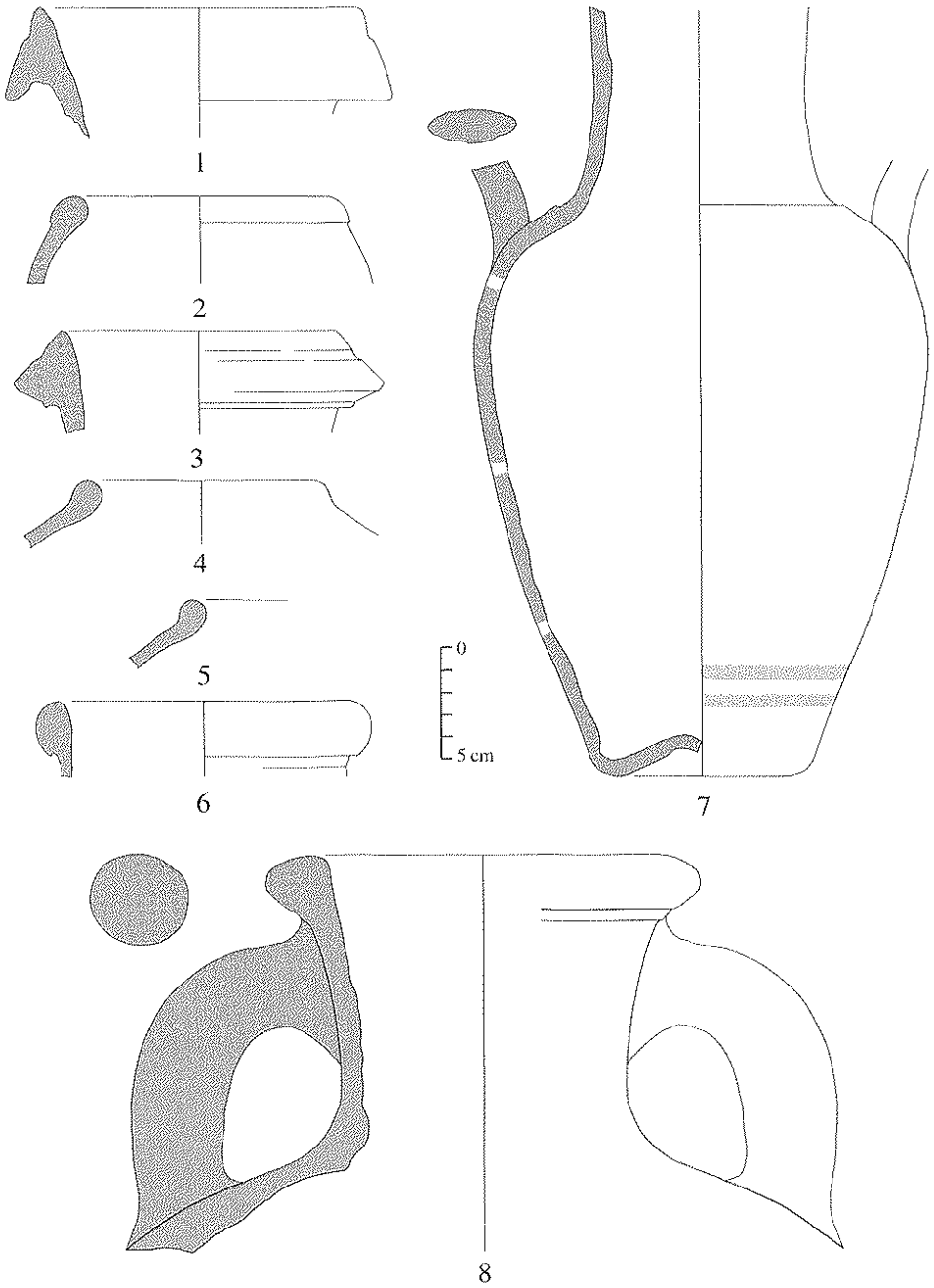
3. Secció per B-B'

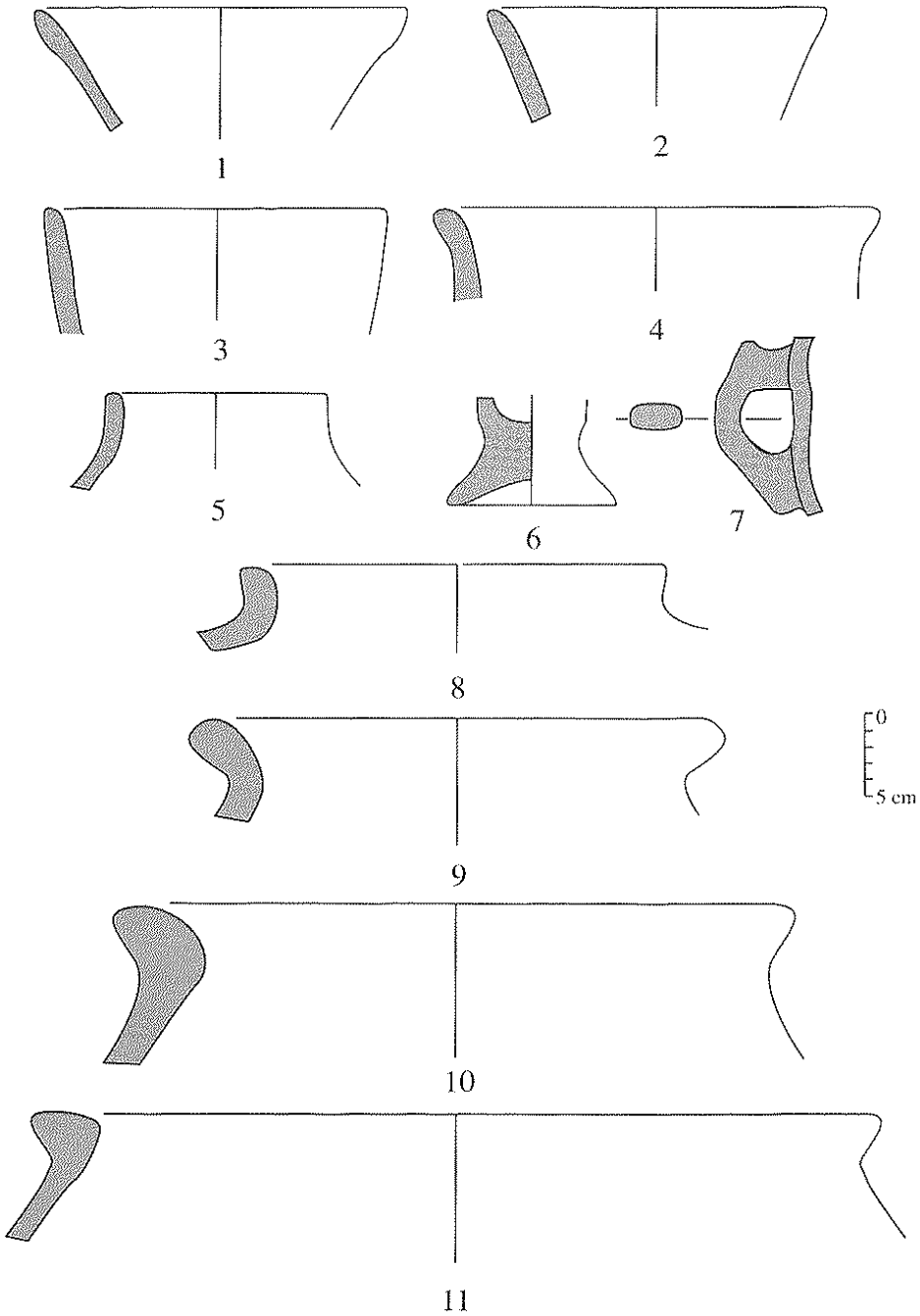
4. Ceràmiques d'importació (vaixel·la i tapadores d'àmfora)

5. Ceràmiques d'importació (àmfores i peces d'emmagatzematge)

6. Ceràmica a mà

Comentario epigráfico del esgrafiado de Punta des Patró

1. La inscripción resulta altamente interesante, sobre todo por dos motivos: por un lado, por la cronología alta del soporte y, por otro lado, por el lugar y el contexto de su hallazgo. La datación que el contexto arqueológico permite atribuir al ejemplar –el siglo II aC– cuenta con escasos paralelos en la epigrafía latina hispánica sobre soporte cerámico, y en este sentido la inscripción se constituye en un documento de importancia. Además, el hecho de que proceda de un yacimiento mallorquín viene a redoblar su interés, por cuanto, como es bien sabido, nuestro conocimiento de la realidad lingüística prerromana en las islas es prácticamente nulo. La pregunta que daba título a un ya antiguo artículo de Mª Lourdes Albertos –“¿Indoeuropeos o iberos en Baleares?”– continúa irresuelta desde el punto de vista lingüístico, sea por la escasez de testimonios epigráficos, sea por nuestra incapacidad de atribuir con certeza a un ámbito lingüístico los nombres personales que nos preservan las inscripciones latinas.¹ Por lo tanto, cualquier nuevo documento procedente de estos lugares se recibe con expectación.²

Vaya por delante, sin embargo, que la inscripción que aquí nos ocupará presenta algunos serios problemas de carácter epigráfico que, a su vez, invitan a una cierta cautela a la hora de su interpretación. En las siguientes líneas intentaremos plantear sucintamente la problemática que suscita.

2. La inscripción ha sido esgrafiada con un instrumento de punta seca después de la cocción de la pieza. Las letras son capitales y presentan un módulo aceptablemente uniforme, aunque se percibe una ligera inclinación hacia abajo conforme avanza la escritura. La paleografía no ofrece particularidades reseñables, salvo la forma de la letra B, con todos sus trazos rectilíneos, motivada verosímelmente por una búsqueda de comodidad a la hora de grabar con la punta seca. Después de la última letra se advierte un punto redondo que indudablemente es de carácter intencionado.

Las dificultades esenciales de lectura e interpretación del texto vienen motivadas por una ligera erosión que afecta a la segunda mitad del esgrafiado, pero que se hace particularmente intensa en su parte central. Dicha erosión ha desgastado la parte superior de la O y la inferior de B –que, no obstante, se leen sin dificultad– y llega a su grado más acentuado entre la O y la V, hasta el punto de que resulta discutible si realmente en ese lugar hubo o no una letra. Desde luego, el espacio que queda entre dichos signos parece el adecuado para grabar otro, y tampoco se aprecian restos de interpunción, esperable de acuerdo con la que cierra el texto. Una detenida observación podría revelar restos de una C –menos verosímelmente S–, pero, en honor a la verdad, es preciso confesar que no llegamos a una certeza total en uno u otro sentido. En casos como éste parece oportuno

¹ El propio esfuerzo de la autora en el trabajo mencionado (*Emerita* 26 (1958), pp. 235-240) resultó poco fértil: la mayor parte de los antropónimos identificados por ella como indoeuropeos puede ser discutida.

² Hemos estudiado algunas inscripciones cerámicas en signario ibérico procedentes de Pollensa en signario ibérico en J. Velaza, “Análisis del material epigráfico”, *Pyrenae* 24 (1993), pp. 241-242 y 256, lám. 13 y J. Velaza, “Apèndix 3. Estudi del material epigràfic”, en J. Sanmartí - J. Principal - M.G. Trias - M. Orfila, *Les ceràmiques de vernís negre de Pollentia*, Barcelona 1996, pp. 89-90. El grave estado de mutilación o la brevedad de esas inscripciones no permite mayores deducciones de tipo lingüístico.

agudizar la prudencia en la edición del texto, y proponer una lectura lo más aséptica posible. Así, la que propondríamos para el esgrafiado que nos ocupa es

CAENO[-?]VBI •

donde la decisión que se tome en relación con la existencia o no de un signo en [-?] conduciría a dos posibilidades diferentes de lectura:

- A) *Caeno Vbi*, si pensamos que existió un espacio vacío entre O y V.
- B) *Caenocubi*, si se defiende la existencia de la letra C en tal lugar.

Naturalmente, el intento de interpretación del esgrafiado no puede ser único, sino que depende de manera directa de la lectura por la que se opte. Y, dada la cronología y el contexto del hallazgo, la opción escogida puede tener también corolarios muy distintos de orden histórico. Procederemos a continuación a estudiar las distintas posibilidades de lectura e interpretación.

A) *Caeno Vbi*.

Si se acepta la lectura *Caeno Vbi*, parece evidente que se trata de dos palabras.³ La primera puede aproximarse a distintos antropónimos documentados con frecuencia diversa.

a) Conocemos unos pocos testimonios del *nomen Caenius*: una mujer en Hispania⁴ y tres personajes más en la Narbonense, Dalmacia y Panonia.⁵ La forma monoptongada *Cenius* se encuentra en un solo epígrafe,⁶ como también la grafía *Gaenius*.⁷ No obstante, todas estas formas, además de su excepcionalidad, plantean una evidente dificultad fonética para explicar mediante ellas el *Caeno* que aparece en nuestro texto.

b) El *nomen Caenonius* está también escasamente documentado: en Hispania aparece solamente una vez.⁸ Sus posibilidades como candidato, que pasarían por entender *Caeno* como forma abreviada, quedan anuladas por un argumento de tipo cronológico, puesto que para *Caenonius* hay que postular una fecha demasiado tardía en comparación con la que conviene a este epígrafe.

c) De todas las posibilidades, sin duda la que cuenta con mayor verosimilitud es la del *cognomen Caeno, -onis*. Abascal llega a recoger 28 testimonios en la epigrafía hispánica,⁹ a los que hay que añadir ya uno más dado a conocer

³ Descartamos en principio una interpretación de *Caeno* como *C Aeno*, donde C correspondiera al *praenomen Caius*. No existe separación alguna entre ambas secuencias, y, por otro lado, *Aeno* carece de paralelos como *nomen*.

⁴ CIL II 5034. A. Mócsy - R. Feldmann - E. Marton - M. Szilágyi (*Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpiniae*, Diss. Pann. III, I. Budapest 1983) anotan dos casos, pero no hemos podido localizar el segundo al que se refieren.

⁵ Para el *nomen Caenius* puede verse H. Solin - O. Salomies, *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, Hildesheim-Zürich-Nueva York 1988, 1994², con remisión a la obra clásica de W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin 1904, 1933², pp. 81, 268, 331, 351.

⁶ CIL III 6178.

⁷ CIL XII 595.

⁸ CIL II 3016.

⁹ J. M. Abascal Palazón, *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*, Murcia 1994, p. 308.

después de la aparición de su repertorio.¹⁰ Sin duda *Caïno*, que cuenta con 4 testimonios, ha de ser una variante, tal vez más arcaica, de la misma forma.¹¹ Que el *cognomen* es de clara raigambre hispánica lo certifica su nula documentación fuera de la Península,¹² y así fue recogido en los trabajos de Albertos¹³ y Palomar Lapesa.¹⁴ Hasta aquel momento, su distribución geográfica aparecía bastante restringida a la antigua Lusitania y zonas aledañas, con lo que se había interpretado siempre como perteneciente al fondo onomástico lusitano. De todas maneras, nuevos testimonios han venido a ampliar ese marco geográfico: uno en Peñalba de Castro (BU),¹⁵ otro, el arriba mencionado de Hinojosa de Duero y, sobre todo, el nombre personal *kainu* que aparece en el Bronce de Botorrita III.¹⁶ La apariencia fonética del nombre permite sin ninguna dificultad entenderlo como de origen céltico, un tema en nasal que queda bien documentado en Botorrita como *kainu*, *-unos*, y que mantuvo esa flexión en sus adaptaciones latinas.

Menos atractivos parecen los paralelos para *Vbi*, mal documentado en los repertorios.¹⁷ La forma podría estar escondida, sin embargo, detrás de algunas secuencias diversamente mutiladas, como en *Vbi||jus* o en *Vb|*.¹⁸ Además, la legitimidad de una base onomástica céltica **Uhos* se desprende de la existencia de un genitivo del plural *ubokum* que aparece tanto en Botorrita I como en Botorrita III.¹⁹

Aceptando, en suma, la lectura *Caeno Vbi*, sería posible entender la secuencia como un nombre de persona en nominativo seguido de otro nombre de persona en genitivo, esto es, como una fórmula onomástica compuesta de nombre y patronímico en genitivo: "Caeno, hijo de Ubo". Y, tanto desde el punto de vista formular como desde la óptica etimológica, sería aceptable una interpretación dentro de un ámbito céltico.

B) *Caenocubi*.

Distinta es la problemática si se acepta la existencia para [-?] de una letra C. En este caso, no resulta sencillo encontrar paralelos satisfactorios de tipo onomástico para la secuencia resultante. Cabe, no obstante, traer a colación para el final *-cubi* un teónimo documentado epigráficamente en *Tarraco: Bohuncubi*,²⁰ que podría tener un paralelo, más o menos remoto, en topónimos del tipo *Vcubi*. El carácter tentador de esta propuesta

¹⁰ L. Hernández - A. Jiménez - T. Mañanes, "Inscripciones procedentes de Hinojosa de Duero, depositadas en el Museo Arqueológico de Salamanca", *Minerva* 12 (1998), pp. 112-113, n. 3.

¹¹ Abascal, *op. cit.*, p. 309.

¹² Ni una ocurrencia en I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965 y sólo 19 casos, todos hispanos, en el *Nomenclator* de Móesy.

¹³ M. L. Albertos Fírmat, *La onomástica personal primitiva de Hispania Tarraconense y Bética*, Salamanca 1966, p. 69.

¹⁴ M. Palomar Lapesa, *La onomástica personal prelatina de la antigua Lusitania*, Salamanca 1957, p. 55.

¹⁵ Hep 2, n. 141.

¹⁶ F. Beltrán - J. de Hoz - J. Untermann, *El tercer bronce de Botorrita (Contrebia Belaisca)*, Zaragoza 1996, p.138 y mapa 3.2.2.c.

¹⁷ No aparece en forma clara ni en el de Móesy ni en el de Abascal.

¹⁸ R. Knapp, *Latin inscriptions from Central Spain*, Berkeley 1992, nn. 79 y 12, respectivamente. En el primero, con todo, tal vez sea posible también *Vbicius*.

¹⁹ BB III. III.16 y BB I A-II, B-3.

²⁰ G. Alföldy, *Die römischen Inschriften aus Tarraco*, Berlín 1975.

residiría, por supuesto, en la identificación de un nombre de divinidad, que no estaría fuera de lugar si, como creemos, el contexto arqueológico de la pieza es un santuario. No hemos de ocultar, sin embargo, que la hipótesis no carece de obstáculos, entre los cuales tres parecen de mayor peso: por un lado, el final *-cubi* nos situaría dentro de un ambiente lingüístico no indoeuropeo, pero éste no resulta tan evidente para el radical *Caeno-*, que, como se ha dicho, se deja asimilar mejor a lo céltico. Además, G.Alföldy discute ahora la lectura de la inscripción tarraconense, y la interpreta como una secuencia más bien latina,²¹ con lo cual el paralelo prerromano desaparecería. En último lugar, pero no menos importante, la presencia de un teónimo no indoeuropeo –tal vez ibérico– en este lugar no dejaría de ser una cierta sorpresa histórica que requeriría larga explicación.

3. En definitiva, como puede verse, la problemática epigráfica se refleja en un dilema de interpretación del texto. De las dos soluciones, la segunda parece mucho más incómoda y obligaría a algunos replanteamientos que no pueden ser de nuestra competencia en estas breves notas. La primera ofrecería una fórmula onomástica de ambiente indoeuropeo mucho menos problemática y el primer testimonio incontrovertible de un nombre personal *Vbus* (< *ubos) que resultaba esperable a raíz de la existencia de formas derivadas. Cabe, con todo, insistir en que la solución última es de carácter epigráfico, esto es, de lectura. Tal vez nuevos testimonios procedentes del mismo yacimiento pudieran venir a esclarecer un poco más las cuestiones que aquí hemos delineado.

²¹ La nueva propuesta sería *erigfo hunc ubi / videdo sacra) Augusta)...* Agradezco muy cordialmente a G. Alföldy su amabilidad al proporcionarme esta información todavía inédita.